



## סיכום העשור בהתיישבות הכפרית ומה צופן לנו העשור הבא

27/01/2010

מאת: איתן בן דוד, מזכ"ל תנועת המושבים

מאז ומעולם ההתיישבות החקלאית גזרה את התנהגותה מתוך השאלה: **מהי טובת המדינה?** באופן טבעי, ובהשפעה ישירה של תנועת "בני המושבים", המרחב הכפרי פיתח הנהגה פנימית אשר השפיעה במישרין ובעקיפין על מטרות מדינת ישראל. לתפיסתנו גם היום ההתיישבות יכולה, וצריכה, לשמש כלי מדיני, חברתי, כלכלי, ביטחוני וסביבתי בעבור מדינת ישראל. מכאן אנו גוזרים מדיניות פנימית – ברמת ניהול המושב והתנהלות מול הממשל.

במצב הקיים בו משילות הפכה מילת גנאי אנו נאלצים לעיתים לפעול בתנאי אי וודאות. ההעדר המוחלט של מדיניות כפרית וחקלאית ברורה ויציבה הובילה באופן ישיר לבעיות פנימיות ולתחושת כאוס פנימי. **חשוב להדגיש, במשרד החקלאות ופיתוח הכפר קיימת מדיניות ותוכנית אסטרטגית אלא שבמקרים רבים החסמים הבירוקרטיים השונים (והבלתי תלויים במשרד עצמו) ממוססים מדיניות זו.** יש לזכור, המרחב הכפרי המבוסס על אופיו החקלאי מושרש עמוק בהווה הציונית, ניתוק מהווה זו היא זעזוע בלתי נסבל בעבור המרחב הכפרי ולא פחות מכך בעבור מדינת ישראל.

### העשור שהיה – תובנות ראשוניות

#### א. העדר מדיניות – או מדיניות של הפרד ומשול

לצערי אני מוצא אינספור דוגמאות להעדר מדיניות, להלן שתיים מהן, הראשונה קשורה בסוגיית הזכויות של בעלי הנחלות בקרקע אל מול מנהל מקרקעי ישראל והשנייה קשורה לגורם הייצור השני של החקלאים - המים. כבר כעת אומר שהיום, לאור מגמות אקלימיות ומשפטיות (שילוב הזוי אבל אמיתי), שני גורמי הייצור שהופקדו בידי החקלאים ניצבים על קרן הצבי.

#### א.1. מנהל מקרקעי ישראל

ההתיישבות נמצאת היום במצב בה היא חסרת כל זכויות הן בחלקה א' (נחלת הבית) והן בחלקה ב'. במצב הקיים ההתיישבות נמצאת בחוסר וודאות. כאמור, מאז החלטה 823 משנת 1998, מועצת מקרקעי ישראל "ישרה קו", גם אם לא בכוח אז ודאי בפועל, עם הנהלת המינהל, בכך שהיא הסדירה ומיסדה את הפגיעה במגזר החקלאי על ידי יצירת פער בלתי סביר בין זכויותיו של המגזר העירוני וזכויותיו של המגזר החקלאי בנחלת המגורים – אנו מגדירים את העשור שהיה **כעשור האבוד של המגזר החקלאי בהתנהלותו מול מנהל מקרקעי ישראל.**

#### א.2. מים

למרות שעד עתה התפרסם רק דוח הביניים של וועדת החקירה הממלכתית בנושא ניהול משק המים, נחשפות בו הבעיות המהותיות, ואלו מלמדות אותנו רבות על מה צפוי לנו בעשור הקרוב. אותן בעיות מוצגות בפשטות ובבהירות ע"י וועדת החקירה, כמו גם ע"י וועדות קודמות בתחומים שונים (למשל בדוח וועדת וינוגרד) בכל הנוגע לקבלת החלטות במדינת ישראל, ובהפיכתה של המדינה למדינה פקידותית בה לכל יועץ יש משפטן - מתוך סעיף 7 של דוח הביניים:

**הליקויים העיקריים שמצאנו בתהליכי קבלת החלטות בנושאים האמורים מתבטאים בהיבטים הבאים:**

- א. אי קביעתם של מטרות ויעדים והעדרו של תכנון ארוך טווח.
- ב. העדר דפוסים ליחסי גומלין בין הדרג הפוליטי והמקצועי וחסר בעבודת מטה מסודרת.
- ג. קבלת החלטות ושינוי אותן החלטות תוך זמן קצר, תחת לחץ של גורמים אינטרסנטים וכניעה להלכי רוח פופוליסטיים.



ד. העדר שקיפות בתהליך קבלת החלטות באופן שיאפשר לגורמים שונים מקצועיים וציבוריים להביע עמדתם לפני קבלת ההחלטות.

בכל הקשור למשק המים בישראל ניתן לומר שאותם הכשלים הנובעים מהעדר משילות חמור במדינת ישראל - מהם סובל המגזר החקלאי כבר שנים - הביאו את מדינת ישראל להתמודדות עם מספר ווקטורים שפעלו (ועדיין פועלים) במקביל ובקצב מהיר ליצירת פגיעה בלתי הפיכה במשק המים של מדינת ישראל. כבר עתה ברור שהכשלים חמורים יגיעו גם לכיסו של הצרכן הפרטי.

במקרה של המגזר החקלאי 'הסכם המים' הוא לא פחות מנס, אך גם נס זה יכול להיחתך בגליוטינה הידועה של האוצר שיש המכנים אותה גם "חוק ההסדרים"<sup>1</sup>. האוצר מייצג גישה שממאנת להכיר בערכים העקיפים של החקלאות. כאמור, בטווח הארוך, אין ספק שהמגזר החקלאי חייב להיערך לעליית מחירי המים: "הוועדה ממליצה כי לא תזנח המדיניות לפיה תעריפי המים ישקפו את עלותם, כך שיכללו גם את כל העלויות הנלוות לתהליך התפלת המים והובלתם, לרבות העלויות הסביבתיות, כפוף כמובן להחלטות אפשריות של הממשלה והכנסת, לגבי תמיכה במגזרי צרכנים כאלו או אחרים."

### א.3. ההשלכות הפנימיות של העדר המדיניות

להעדר המדיניות השלכות רבות על המרחב הכפרי:

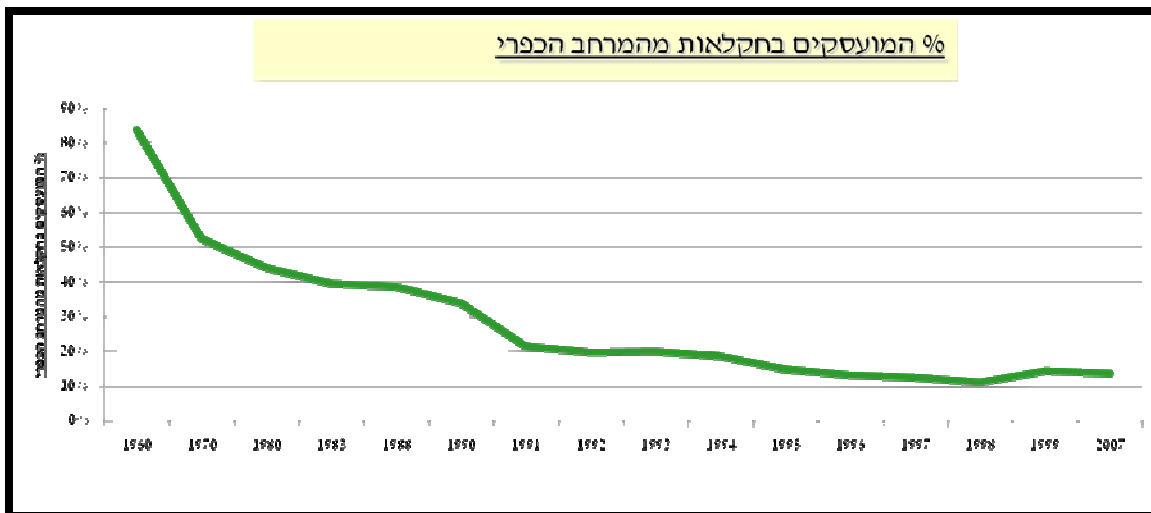
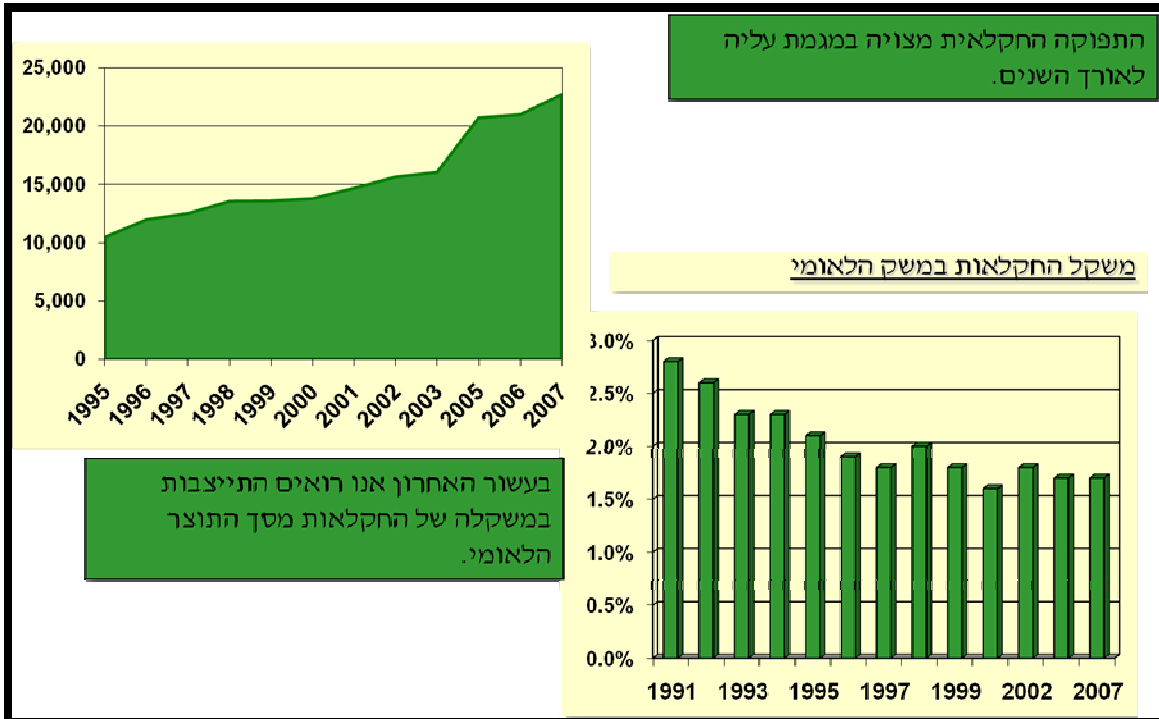
- א. קושי לייצר סדר יום פנימי.
- ב. קושי לייצר תכנון ארוך טווח מול הממשל.
- ג. קונפליקטים הולכים וגדלים בין פעילות לא חקלאית והצביון הכפרי.
- ד. עיוותים כלכליים הנובעים מקושי לייצר תוכנית כלכלית על סמך וודאות כלשהי.
- ה. חסם מול האפשרות לעבור למודלים כלכליים מקיימים.
- ו. העצמת הפערים בין המרחב הכפרי לעירוני.
- ז. העצמת אי השוויון בין מושבי המרכז לפרפריה

---

<sup>1</sup> שימו לב למשפט הבא: "עד לאחרונה התבסס משק המים רק חלקית על תשלום הצרכנים עבור המים. שאר הכספים נלקחו מתקציב המדינה, דבר שגרם לצורך באישור התקציב ע"י משרד האוצר ואישור הסעיפים השונים במסגרת תקציב המדינה. מצב זה הביא לאי וודאות לגבי קבלת התקציבים הדרושים, משא ומתן נסחב עם האוצר ושאר הרשויות ותחרות בין צרכי משק המים לצרכים אחרים. לאחרונה שונתה הגישה והוחלט ע"י הכנסת והממשלה לבסס, הלכה למעשה, את עלויות אספקת המים השפירים על תשלומי הצרכנים השונים לנתק את התלות באוצר"



## ב. מגמות בחקלאות



### אלו הן המגמות העיקריות בחקלאות במדינת ישראל:

- ירידה במספר החקלאים המעבדים האדמות והתייצבות על אזור ה 12%.
- עיבוד של 100% מהאדמות – בעקבות ניהול נכון של האגודה החקלאית.
- התייעלות בכל ענפי המשק - הן בניצול מים שפירים והן מבחינת המיכון.
- ירידה ניכרת בתמיכה הממשלתית בחקלאות.

### ג. מדינת בג"ץ

כל נושא הוא בג"ץ וכל נושא הוא שפיט, בעיקר אם הוא מצליח באופן כזה או אחר להכניס לעתירתו את צמד המילים "צדק חלוקתי". טיעון העותרים הוא תמיד זהה ומבוסס על הרעיון שבנקודת זמן



מסוימת בעבר מישהו אחד קיבל והאחר הופלה, עו"ד עמית יפרח במאמרו עונה למנהל מקרקעי ישראל על עקרון דומה – וזהו הטיעון: לפני קום המדינה, עם קום המדינה, ואפילו בעשור השני להקמתה, הוקמו מושבים באזורים בהם שווי הקרקע היה אפס – ולא רק ששווי הקרקע אפס אלא שהמדינה הייתה מוכנה לשלם לכל מי שרק הסכים להגיע לאזורים אלו. חלק מאזורים אלו שהוגדרו פריפריה לכל דבר ועניין הפכו להיות קרובים יותר למרכז, חלק אחר נשאר מרוחק. כך או כך, בשל השקעות אדירות של חברי המושבים שווי הקרקע עלה, ולפתע האדמה ממש לא שווה אפס – מה שאנו מגדירים כפרדוקס שווי הקרקע.

במצב החדש כולם רוצים נתח מהעוגה ולכן הומצא עקרון 'הצדק החלוקתי' – "מה ששלי שלי מה ששלך גם שלי". **זוהי נקודת הפתיחה, וכל ניסיון להמציא נקודת פתיחה אחרת הוא הטעיה מכוונת ולא יותר מכך.**

### ד. העוצמה הפוליטית

בעשור האחרון המרחב הכפרי נהנה מעוצמה פוליטית בלתי רגילה ביחס לכאוס הכללי בדמותו של השר שמחון. לא בכדי נאמר: "שמחון, המושב שלך בכנסת", אין אדם שעשה רבות כל כך בעבור ההתיישבות בעשור האחרון. עם זאת ברור לנו שעוצמה פוליטית זו לא תישאר לעד ויש לנסות ולהגיע למקסימום הישגים בזמן שנותר, כאשר המגמה הכללית ברורה, גם של מנהל מקרקעי ישראל, גם של הרשויות השונות וגם של בג"ץ.

**בפרספקטיבה רחבה יותר ניתן לומר שערכו של המרחב הכפרי נמצא בירידה מתמדת לפחות משנת 1977. זכויות שהיו מובנות מאליהם הופכות להיות נושא למו"מ, והכול במסגרת של תרבות השוחטת, כדרך ארץ ובדרך אגב, פרות קדושות. המגמה ברורה ומולה יש לייצר תוכנית פעולה מהירה של הישגים ארוכי טווח שיקבעו מצבי עולם הטובים לחקלאות.**

**אומר בפשטות ובאופן ישיר: בעולם של החלשות העוצמה הפוליטית הפילוג בין התנועות השונות הוא לא אלא ירייה ברגל ומקל בגלגלים. מדובר באבסורד שיש ליישבו באופן מיידי!**

### ה. הרחבות במושבים

#### ה.1. השלכות על פני המושב

מרגע שנוצרו במושב שני סוגי אוכלוסיות – האחת חברי אגודה בעלי נחלות והשנייה התושבים בעלי הבתים במגרשי ההרחבה - החלו להתגלות ניגודי אינטרסים שלעיתים אף מובילים לעימותים לא רצויים במושבים. המרחב הכפרי חייב להתכונן ליום בו יהיה רוב מוחלט של תושבים שאינם בעלי נחלות. בעלי הנחלות חייבים לייצר מנגנון בו הם משמרים את כוחם ולאמץ מנגנון בו הצביון החקלאי נשמר תוך שיתוף פעולה אופטימאלי בין התושבים ובעלי הנחלות. לאור המצב הקיים, ולאור הצורך לנהל יישוב עם ניגודי האינטרסים והמחלוקות בצורה שתביא לידי ביטוי הן את הצרכים של בעלי הנחלות והן את של תושבי ההרחבה, דרוש מנגנון שתפקידו לאפשר ניהול פנימי עצמאי ויעיל של הקהילה בכל הנושאים הקהילתיים והמשקיים, בדגש על הממשק בין שני תחומים אלו. אחד המודלים הקיימים הינו האגודה השיתופית להתיישבות קהילתית - שהינה תאגיד פרטי הכפוף לרשם האגודות השיתופיות ובו שותפים גם חברי האגודה החקלאית וגם התושבים בהרחבה, ראו בהרחבה במאמרו של איציק כהן.

#### ה.2. השלכות אפשריות על המועצה

מה שמייצר לגיטימציה להפרדה בין "העיר" לבין המועצה מקומית הוא הייחודיות של המועצה האזורית אשר בראש ובראשונה **נובעת מאופייה החקלאי**. אולם, במצב שבו יש רוב מכריע של התושבים על בעלי נחלות, בנוסף על מגמה ברורה של החלשות ענף החקלאות והארגונים המייצגים, המועצה, באופן טבעי, שמה דגש רב יותר על השירותים המוניציפאליים.

**השאלה היא מה מייחד את המועצה האזורית במצב הזה מהעיר, התשובה ידועה, אופייה הכפרי שמבוסס על המשק החקלאי משפחתי שמנוהל במסגרת וועד האגודה הוא המייחד העיקרי של המועצה האזורית. לפיכך במצב שבו המועצה האזורית הופכת להיות מספקת יותר ויותר שירותים מוניציפאליים ופחות ופחות שירותים חקלאיים/כפריים, אזי, גורמים בממשל יעדיפו לוותר על כפל**



תפקידים (ובצדק), הווי אומר ביטול המועצה האזורית, ברור שבמצב זה המרחב הכפרי יאבד את יכולותיו האוטונומיות.

### א. חירות כלכלית

#### 1.1. תנובה

הסעיף	2008	2003
אגודות שניתן בהן פסק משקם	475 (99.6%)	435 (91.2%)
אגודות שטרם ניתן בהן פסק משקם	2 (0.4%)	42 (8.8%)
אגודות שחובן נפרע	354 (74.5%)	202 (46.4%)
אגודות בהן הפרעון בביצוע	93 (19.6%)	167 (38.4%)
סיכום ביניים	447 (94.1%)	369 (84.8%)
אגודות בביצוע חלקי	25 (5.3%)	37 (8.5%)
אגודות בהן ההסדר קרס או אינו מתבצע	3 (0.6%)	29 (6.7%)

ההסכם עם תנובה הוציא הלכה למעשה את המרחב הכפרי מעבדות לחירות. פירעון החובות של למעלה מ-200 מושבים הם מה שהוציא את המרחב הכפרי לדרך חדשה ומה שמאפשר לעבור מסטגנציה ממושכת לצמיחה כלכלית.

#### 2.1. הסכם המים

ההסכם המים (לפירוט מלא ראו מצגת של רחל בורשוק באתר התאחדות חקלאי ישראל) מהווה דוגמה קלאסית לאופן שבו הסכם טוב בזמן הנכון יכול לקבע מצב ולמעשה להציל מגזר שלם מחורבן – וזו לא הגזמה לאור העשור השחון שזה עתה הסתיים. העדר המדיניות היא זו שמחייבת אותנו כל העת לשאוף להסכמים ולקבע מצבי עולם שמייצרים בעבור המגזר החקלאי וודאות היכן שמטבעה פשוט איננה קיימת.

#### 3.1. עובדים זרים

הסכם העובדים הזרים הוא דוגמה נוספת לקיבוע מצב במסגרת של קרב מאסף מול הממשל. גם בנושא העובדים הזרים, כמו בכל שאר הנושאים, אם לא ננצל את השהות שניתנה לנו על מנת להשתפר וללמוד מטעויות העבר נגיע כבר במחצית הראשונה של העשור הקרוב לאותו קרב בדיוק - רק מנקודת פתיחה גרועה בהרבה.

#### ז. וועדות הקבלה

תפקידן של וועדות הקבלה הוא אחד ויחיד - שמירה על צביונה של הקהילה המצומצמת שהתעצבה במשך עשורים רבים במושבים. רק לאחר שמבארים מהי קהילה מצומצמת שבונה את עצמה, נבנית מתוך עצמה, ניתן להתחיל ולהבין את חשיבותן של וועדות הקבלה, וזאת מבלי להתייחס בשלב זה להיבטים משפטיים. **מיסוד כוחן של וועדות הקבלה, תהליך שהתרחש בסוף העשור, מהווה צעד דרמטי מבחינת הבטחת כוחו של המרחב הכפרי בעשורים הקרובים.**

#### ח. סיכום העבר לפני שמסתכלים קדימה

לפני שנעבור הלאה אני מעוניין להזכיר שוב מה יכולות להיות ההשלכות של מדיניות מזניחה: בשלב מסוים אירופה וויתרה על המרחב הכפרי, כאשר היא התעשתה זה היה מאוחר מידי, הזרמת כספים אדירה לא הועילה, מקרה דומה אנו רואים גם באפריקה כאשר יותר מ-500 מילארד \$ נשפכים בארבעת העשורים האחרונים וכלום לא משתנה. כאשר אין תשתית, שום סכום לא יעזור, לא ניתן לבנות בשנה תשתית שנוצרה עוד בקונגרס הראשון שהרצל הגה, המחשבה שהחקלאות וההתיישבות, שיש להתייחס אליה כמאגר אסטרטגי, יהיה שם מחר אם לא נשקיע בו היום.



במדינת ישראל החקלאות והמרחב הכפרי הם נקודת האיזון ברמה האקולוגית, הביטחונית, החברתית והנופית. לפיכך חייבים לתחזק אותה כמוצר ציבורי לכל דבר ועניין. ללא מהלך כזה, שנעשה כמעט בכל הארצות המערביות, מדינת ישראל עלולה להיכנס לסחרור בעיית שנקודת היציאה ממנו אינה ידועה וקרוב לוודאי גם אינה רצויה.

## ח.1. בסיס למדיניות כפרית ראויה

- (א) השקעה בתשתיות – הן בתוך המושבים והן במערכת התחבורה החיצונית למושב.
- (ב) השקעה במעמד הבינוני – חינוך, תשתיות, תעסוקה תרבות וכדומה.
- (ג) יצירת אלטרנטיבה כלכלית ייחודיות המיועדות לנשים (כתת-קבוצה ייחודית) במרחב הכפרי - כי אין מצב הנשים במרחב הכפרי דומה למצבן במרחב העירוני.
- (ד) חיזוק יחסי הגומלין בין המגזר החקלאי ליזמות הכפרית (למשל חקלאות שמעלה את ערכי הנוף).
- (ה) השקעה בהון האנושי שבפריפריה על מנת לנצל את יתרונות הטכנולוגיה המבטלים חלק ניכר מקשיי המרחק.

## ח.2. בסיס למדיניות חקלאית ראויה

- (א) הגדלת את מרכיב ההשקעות בחקלאות ביחס לתמיכות בחקלאות.
- (ב) תמיכה בחקלאות שעומדת בקריטריונים סביבתיים.
- (ג) עידוד השקעות במשק המשפחתי (תוך מתן אשראי מתאים שאינו מעוות השקעות).
- (ד) תמיכה בחקלאים צעירים.
- (ה) השקעה במו"פ ובטכנולוגיה מתקדמת במשקים החקלאיים.
- (ו) שדרוג תשתיות.
- (ז) יצירת רשת ביטחון לטובת בעלי משקים מבוגרים שרוצים לעזוב את הענף.

## סוף דבר – חוזרים לחקלאות

תנועת המושבים ממשיכה לראות ב"תנועת בני המושבים" ערך מקודש, **אי של שפיות ערכית**. תנועת המושבים נמצאת במגמת צמיחה בלתי רגילה, וזאת מבלי לוותר על האיכות ומבלי להתפשר על הערכים. להבנתנו יש להמשיך את הרצף המדהים שמתחיל בכיתות ד' עובר דרך קורסי המד"צים, גרעני עודד, מדריכים בוגרים והצוות המרכזי צעד נוסף קדימה לתפיסה הוליסטית של תרבות במרחב הכפרי. רק גישה כזו יכולה לייצר אחדות בתוך המרחב הכפרי ולייצר עוצמה פנימית שתאפשר למרחב הכפרי להתמודד עם כל צרה שלא תגיע.

**אנו חוזים שהזיקה של בעלי הנחלה לאדמותיהם יתחזק**, לא רק תוך מניעים ערכיים, אלא גם מתוך תובנה שמול המרחב הכפרי עומדים גופים שאינם מבינים את המשמעויות האמיתיות וההשלכות המרחיקות לכת שיש לפירוק משטר הנחלות. לתפיסתנו חזרה לעיבוד האדמות צריכה להתרחש תחת מודל האגודה השיתופית תוך מתן אפשרות לבעל הנחלה להחזיק את המשק לבדו או במסגרת שיתופית. במקביל לבסס מערכת תמך לחקלאות בדמות יזמות כפריות מידתיות כמו גם אנרגיות מתחדשות.

האוריינטאציה התנועתית היום היא מקצועית-כלכלית, וזאת כתוצאה מתובנה שצמיחה כלכלית היא מפתח לצמיחה במרחב הכפרי כאשר עיקר המטרה היא הורדת חסמים ויצירת שיתופי פעולה שיאפשרו צמיחה בתנאי קיימות.

אני סבור שהמשך חיזוק הנוער מחד, וחיזוק החקלאות מאידך, מבטיחים לנו עשור חיובי, עשור בו אנו ממשים את חירותנו הכלכלית ומנצלים אותה על מנת לייצר תוכניות ארוכות טווח המבוססות על תובנות נכונות של מהי המדיניות הנכונה למרחב הכפרי.